

JOSIP BRATULIĆ

**PAVAO RITTER VITEZOVIĆ
UTEMELJITELJ HRVATSKE ZEMALJSKE TISKARE
U ZAGREBU**

Josip Bratulić
Filozofski fakultet u Zagrebu
HR 10000 Zagreb

UDK:655.1/.5(497.5):929 Ritter Vitezović, P.
Priopćenje na znanstvenom skupu
Ur.: 1995-08-25

Autor u ovom prilogu obrađuje život i djelo Pavla Rittera Vitezovića, utemeljitelja Hrvatske zemaljske tiskare u Zagrebu. To je ujedno izlaganje prigodno održano na znanstvenom kolokviju na upriličenoj proslavi 300. obljetnice osnutka i rada prve Hrvatske državne tiskare u Zagrebu koju je godine 1694. osnovao Senjanin Pavao Ritter Vitezović.

Senjanin Pavao Ritter Vitezović - književnik, pjesnik hrvatskih i latinskih stihova, povjesničar, leksikograf, zastupnik svoga rodnoga grada na saboru u Požunu i Beču, vojnik, bakrorezac, tiskar i nakladnik - čovjek duha i obrta, osnivač je i prvi upravitelj Hrvatske zemaljske tiskare u Zagrebu. Rodio se u Senju 12. siječnja 1652. kao sin krajiškog časnika, u obitelji koja potječe starinom iz Alzasa. Majka mu je bila Senjkinja Doroteja Lučkinić. U godini kad se rodio, obitelj je dobila plemstvo i plemićki grb, te će ga to još čvršće povezati za domovinu Hrvatsku, za njenu prošlost, tj. povijest, za probleme njezinih granica, koje se upravo u njegovo vrijeme utvrđuju prema Turcima i Mlečanima, tj. njezinu budućnost i njezin budući integritet. Hrvatska je za njega bila ne samo prostranstvo države nego i jezik i književnost, politička ideja i prostor osobne i nacionalne slobode.¹

¹ Vjekoslav KLAIĆ, *Život i djelo Pavla Rittera Vitezovića, 1652-1713*, Zagreb, 1914.

Koliko je trebalo osvjetliti povijest Hrvatske, političku i kulturnu, govori i podatak da Vitezović nije znao da je od 1494. do 1508. djelovala u Senju glagoljaška tiskara, a nije znao ni za djelovanje Riječke glagoljaške tiskare Šimuna Kožičića tridesetih godina 16. stoljeća. Da je o tome što znao, sigurno bi zabilježio u svojoj *Kronici*.

Vitezović se školovao u Zagrebu, na isusovačkoj gimnaziji; profesorom mu je bio Juraj Habelić. Nakon završenog šestog razreda (retorike) prekinuo je daljnje školovanje - odlazi u Rim; dvije je godine boravio u Wagensperku, slovenski Bogenšperku, kod Ivana Vajkarda Valvazora, gdje je naučio mnoga umijeća vezana za tiskarstvo. Odlazio je zajedno s Valvazorom na teren, s blokom za skiciranje, i crtao gradove i kule, što je kasnije prenio na bakrene ploče. Tako su nastali njegovi bakrorezi, posebice oni iz Istre, koji su ušli u album Valvazorove knjige *Topografija Kranjska (Topographia Ducatus Carnioliae modernae)*, a zatim i u enciklopedijsko izdanje *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre des Herzogthums Krain, 1689.)*. Pavlu Ritteru bio je slobodan pristup u Valvazorovu knjižnicu, u zbirke grafika, i posebice u radionice i priručnu tiskaru u Bogenšperku. Uz polihistora Valvazora započelo je Vitezovićevo zanimanje za domovinsku povijest i zemljopis. Dvije hrvatske posvetnice u Valvazorovoj knjizi - *Pozdrav Hrvatice* i *Pozdrav Dalmatinke* - svjedoče koliko je Vitezović već tada bio zaokupljen mišlju da sličnu knjigu napiše o Hrvatskoj, svojoj domovini.

Dok je kao poklisar grada Senja boravio u Linzu, 1684. Vitezović je tiskao svoje prvo hrvatsko djelo *Odiljenje Sigetsko*,² prevodeći tada svoje njemačko prezime Ritter u hrvatsko Vitezović. U političkom i društvenom životu Hrvatske još je bila svježna rana sjećanja na pogubljenje Petra Zrinskoga i Frana Krsta Frankopana, a svima je bio poznat i rasap velikaških obitelji Zrinskih i Frankopana. Zato je bilo hrabro pjevati o Sigetu, i posebice smjelo tiskanu knjigu posvetiti Adamu Zrinskome, sinu kneza Nikole. Proslavljanje obitelji Zrinskih nije bilo politički oportuno, ali Vitezović nije imao sluha za realnu politiku niti za usmjerene političke poteze. Na zasjedanjima u Beču i Požunu Vitezović je upoznao mnoge Hrvate iz Zagreba i Varaždina. Želio se vratiti u Zagreb, grad svoje mladosti. Slutio je i znao da je Zagreb buduća metropola njegove domovine. Zato je želio svoje znanje i svoje iskustvo posvetiti Hrvatskoj upravo u Zagrebu.

² Puni naslov djela: *Odiljenje Sigetsko. Tuliko različitom, kuliko nečujenom dosle Hrvatske rizne lipotom spravljeno. Po plemenitomu i hrabreno(m)u Gosp(odi)nu Pavlu Vitezoviću, aliti Ritter, hrvatskomu i senjskomu vlastelinu i slavn(oga) Vojvostva Ricardianskoga kapitanu.*

Iako se u literaturi spominje da je u Zagrebu (Agramu) tiskana u 16. stoljeću karta s prikazom putovanja sv. Pavla, ta vijest nije provjerena, a nije jasno je li baš riječ o hrvatskom Zagrebu. Zato početak zagrebačkog tiskarstva povezujemo s donacijom hrvatskog plemića Petra Bošnjaka, rodom iz križevačke županije, koji je 1660. u oporuci odredio da se dio njegova imanja utroši za osnutak tiskare. Ivan Zakmardi je za osnutak tiskare ("pro erigendo typo publico") dao isusovcima tisuću i devetsto forinti. Isusovci su tim novcem kupili tiskaru isusovačkog kolegija u Ljubljani, te su je prenijeli u Zagreb. Tiskara je već 1664. bila u Zagrebu. Koliko je ona radila, tj. tiskala, nije poznato jer nije sačuvan ni jedan njezin proizvod. Zatim je tiskara smještena u biskupski dvor te je skoro zaboravljena.³

Nakon što se Pavao Ritter Vitezović stalno nastanio u Zagrebu, počeo je češće posjećivati zagrebačkog biskupa Aleksandra Mikulića, svoga školskoga druga. U biskupskom dvoru otkrio je posve zaboravljenu tiskaru. Biskup mu je dopustio da je osposobi, i Vitezović je počeo tiskati neke kalendare, letke i druge tiskopise u tiskari koju je iz biskupskog dvora prenio u neku zgradu u Vlaškoj ulici. Poticao je i biskupa i svoje prijatelje da se tiskara posvema osposobi za rad, te da postane zemaljskom, državnom tiskarom. Da tiskaru osposobi za veće poslove, otišao je u Beč kupiti tiskarski stroj (prešu) i sve ostalo što je bilo potrebno za tiskanje knjiga (dovoljna količina slova, inicijala, ukrasa). Uznastojao je da se njemu povjeri uprava tiskare. Na zasjedanju Hrvatskoga sabora u Varaždinu 11. 11. 1694. zaključeno je da se Vitezoviću preda na upravu Zemaljska tiskara. Zakonski članak (u prijevodu) glasi ovako: "Preuzvišeni gospodin biskup zagrebački neka preda tiskaru Kraljevstva, koja se kod njega čuva, štovanom Pavlu Ritteru, koji je preuzeo na sebe brigu za tiskaru i za njezin rad u Zagrebu. Pavao Ritter ne smije ovu tiskaru uništiti ili oštetiti, nego ju je dužan vjerno čuvati, ne smije i ne može imati priliku odnijeti je bilo kamo iz Zagreba." Vitezović je tiskaru iz Vlaške ulice prenio u svoju kuću na Gradecu (Gornji grad), gdje je sam stanovao. Prema istraživanju Lelje Dobronić ta je kuća bila na mjestu gdje se danas nalazi palača Hrvatskoga sabora - njegovo sjeverno krilo.⁴ Znakovito je da je prva zemaljska tiskara stajala upravo na mjestu gdje su se kasnije donosile važne odluke za sudbinu Hrvatske i hrvatskoga naroda.

29. travnja godine 1995. na tom je mjestu postavljena spomen-ploča s likom Pavla Rittera Vitezovića - rad akademskog kipara Želimira Janeša - kao

³ F. FANCEV, *Prvi izgrađivači hrvatskog stamparstva*, Grafička revija, Zagreb, 1926.

⁴ Vidi Lelja DOBRONIĆ, *Pavao Ritter Vitezović u Zagrebu*, Senjski zbornik, 22, 1995

Sl. 1. Otkrice spomen-ploče uz 300. obljetnicu prve Hrvatske državne tiskare na zgradi Sabora Republike Hrvatske u Zagrebu 29. travnja 1995. Prigodna riječ dr. Nedjeljko Mihanović, predsjednik Sabora Republike Hrvatske. Snimio D. Pogačić.

spomen na 300-godišnjicu utemeljenja *Zemaljske*, tj. državne hrvatske tiskare. Iz Vitezovićeve tiskare u Zagrebu izašlo je od 1695. do požara 1706. dvadesetak važnijih knjiga: molitvenika, školskih udžbenika, kalendara i proglosa. Posebno značenje među tim knjigama ima Vitezovićeve *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov* (1696.),⁵ koju je sastavio dijelom prema Vramčevoj *Kronici*, a za razdoblje od 1578. do 1600. tekst je priredio za svjetsku povijest prema svjetskim kronikama, a prema svojoj skupljenoj građi za hrvatsku povijest. Djelo je posvetio kanoniku zagrebačkom Ivanu Zniki, meceni književnosti i umjetnosti, koji je u Beču 1701. tiskao *Citharu octochordu*, zbirku hrvatskih crkvenih popjevaka s notama. Vitezovićeve tiskara nije za tako zahtjevan posao bila osposobljena, a čini se da je u Beču u tiskarskim poslovima oko ovog djela bio na usluzi i Pavao Vitezović.

U svojoj tiskari, koju je prozvao Muzejem, nasljeđujući i u tome Valvazora, Vitezović je tiskao svoja najvažnija latinska i hrvatska djela: 1700.

⁵ U drugom izdanju, koje je tiskao Ivan Weitz, 1794., uz Vitezovićevo ime stoji "zlatnomu vitezu i prvomu Hrvatskoga orsaga 'štamparu'".

Sl. 2. Otkriće spomen-ploče uz 300. obljetnicu prve Hrvatske državne tiskare na zgradi Sabora Republike Hrvatske u Zagrebu 29. travnja 1995. Prigodna riječ Davor Biondić, dipl. vet., gradonačelnik grada Senja. Snimio D. Pogačić.

tiska knjigu *Croatia rediviva (Oživljena Hrvatska)*; 1701. knjigu *Stemmatographia (Grboslovlje)*; 1702. *Plorantis Croatiae saecula duo (Dva stoljeća uciviljene Hrvatske)*; iste godine izlazi i *Lado horvatski ili Sibila*; 1704. *Senjčica*. Artur Schneider, pišući o svojoj hrvatskoj knjižnoj umjetnosti, ustvrdio je da je Vitezović "od 1695. do 1705. štampao niz uzornih tiskopisa, najljepših što su do onda štampani na našoj teritoriji."⁶ Artur Schneider, na žalost, nije znao za riječke i senjske glagoljske tiskopise, te je u toj visokoj ocjeni Vitezovićeve djelatnosti mislio prvenstveno na tisak latiničkim slovima. Na žalost, potrebe za tiskanjem u tadašnjem Zagrebu, a i u cijeloj Hrvatskoj, nisu bile velike. Zato Vitezović sam piše, tiska i prodaje svoje knjige, latinske i hrvatske. Hrvatske knjige jesu kalendari, *Kronika*, *Priručnik*, *Novljančica*, *Senjčica*, *Sibila* - djela koja spadaju u pučku literaturu, zanimljivu tadašnjem građanstvu. Planirao je i spremao opsežna djela, velike knjige, na latinskom jeziku, te je za taj posao tražio, uzalud, suradnike i pretplatnike. Među najvećim pothvatima bilo je sastavljenje opsežnoga povijesnog i geografskog djela

⁶ Artur SCHNEIDER, *Hrvatska knjižna umjetnost*, Grafička revija, 1928., 4.

kojemu je dao radni naslov *De aris et focis Illyriorum* - O žrtvenicima i ognjištima Ilira, tj. Hrvata. To djelo, široko zasnovano, trebalo je biti potpuna crkvena i svjetovna povijest Hrvata, s prikazom zemljopisa, s temeljitim filološkim raspravama. Od toga golemog djela ostali su sačuvani samo opći nacrti i predradnje za prvi dio. U tiskanom proglasu programa (Zagreb, 23. 2. 1696.) Vitezović se obraća dvorskoj gospodi, plemićima, crkvenim osobama i građanima da mu pomognu u sabiranju građe za tako opsežno djelo, u prvom redu za knjigu o grbovima. Odziv nije bio nikakav ("Od nikogar ništar takovoga ne prijev").

U svojoj obrani od objeda, u pismu grofu Petru Kegleviću, banskom namjesniku, 1710. Vitezović piše o svojem radu u Zemaljskoj tiskari. "Čuo sam da se na posljednjoj konferenciji mnogo protiv mene odsutna rogoborilo. Govorili su neki od gospode deputata kako nijesam dostojan da živim među njima. To će mi ostati duboko usječeno u pamet. Zaključeno je napokon da se imade u javno ime moliti prejasni dvor da me ukloni iz gospoštije Šćitarjeva; nadalje da se iz mojih ruku uzme štamparija, a ja neka tražim zaostalu plaću koja mi je sve do prošle godine dozvoljena. (...) Ta nitko ne može suditi da je nepravedno kad ja tražim svoje izdatke i naplatu za trud oko tiskare onako, kako slavni staleži zahtijevaju povratak same štamparije. Ta bi štamparija - kroz više od trideset godina zametnuta - bila propala da je ja nijesam svojom brigom i trudom uskrisio, znatnim troškom obnovio, te za nedavnog požara s velikim svojim gubitkom sretno spasio. Ovako je po mojem gorljivom nastojanju bila na veliku čast i korist kraljevstva. U njoj štampane su knjige za školsku mladež ovoga naroda tako korisne kao i potrebite, onda Kronika hrvatska, zatim latinska kronika s naslovom *Plorantis Croatiae*; nadalje *Prodromus in Croatiam redivivam*, mnoge molitvene knjižice, hrvatski kalendari za više godina, *Priručnik (Proverbiorum sententiarum libellus)*; suviše *Artikuli kraljevine Slavonije (Articuli Regni Slavoniae)*, *Stemmatographia Regni Illyrici*, *Propovjedi Šimunićeve (Conciones Simunicianae)* i još druge stvari, koje su, nekad nečuvane, domovinu dovoljno rasvijetlile. A sad se našao neki zlobnik koji je sam slabo poznat po svojim vrlinama, pa više da je štamparija bila beskorisna, a ja nevrjedan ove domovine."⁷

Kad je tiskara bila požarom oštećena, a zatim Vitezoviću oduzeta, njegovi su neprijatelji slova i strojeve spremili u sanduke, zapečatili i pohranili ponovno u biskupskom dvoru. Vitezović je nagovarao ljubljanskog tiskara Mayra neka bi

⁷ V. KLAJČ, nav. dj., 236-237 i Vjekoslav KLAJČ, *Obrana Pavla Rittera Vitezovića od god. 1710*, Građa za povijest književnosti Hrvatske, Zagreb, 1915, 375-394.

njegov brat preuzeo tiskaru u Zagrebu, ali hrvatski su se staleži radije odlučili za Ivana Straku, koji je umro već 1710., a tiskaru je zatim preuzeo Jakov Vjenceslav Heiwei koji je u Zagreb došao iz Koruške, i od tada tiskarska djelatnost u Zagrebu traje neprekinuto do danas. Jakov Heiwei (i Heivel) imao je status zemaljskog (kraljevskog) tiskara - Regni Croatiae typographus. Njegova je tiskara bila smještena u franjevačkom samostanu. Nakon njega tiskaru vodi Ivan Bartolomaeus Pallas, koji nosi naziv kraljevskog tiskara (Regni typographus). Njegov nasljednik Ivan Krst. Weitz (radio od 1729. do 1751.) upisuje se i hrvatskim i latinskim jezikom: horvatskoꝛa orsaga štampar - incllyt regni Croatiae typographus.

Sl. 3. Spomen-ploča na zgradi Srednje škole Pavla Rittera Vitezovića u Senju, postavljena u povodu 300. obljetnice osnutka i rada Vitezovićeve tiskare u Zagrebu, koju je otkrila dr. Katica Ivanišević, predsjednica Županijskog doma Sabora Republike Hrvatske, Senj, 6. svibnja 1995.

Zahvaljujući boravku i radu Pavla Rittera Vitezovića u Zagrebu, osnivanjem i radom Zemaljske tiskare i utemeljenjem središnje knjižnice, Metropolitane, Zagreb postaje kulturnim središtem Hrvatske. Iako je svim svojim nastojanjima, radom i zalaganjem pokazivao i dokazivao svoju privrženost Hrvatskoj, te je svojim spisima ukazivao koliko je ona velika, prostrana, slavna i voljena, Vitezovića se tada u Zagrebu smatralo strancem. Plemstvo i kaptol, domaće i strano činovništvo učinilo je sve da on bude otjeran iz Hrvatske, da mu se oduzme tiskara, te da mu se kao strancu onemogućiti djelovanje u Zagrebu. U tom su nastojanju uspjeli: Vitezović je svoja prava uzalud tražio u Beču, među kraljevskim činovnicima. Tamo je priredio i u Trnavi tiskao svoje posljednje djelo *Bosna captiva - Zasužnjena Bosna*. Umro je kao prognanik u Beču 20. siječnja 1713.

Ipak unatoč svim zaprekama i nerazumijevanju sredine, i nakon njegova odlaska iz Zagreba Zemaljska je tiskara nastavila s radom; u Zagreb su dolazili i drugi tiskari koji su se natjecali u radu i nastojali su da se njihove knjige odlikuju lijepim tiskom, dobrim papirom, ukrasima u slogu, vinjetama i inicijalima, što je sve pridonosilo općoj kulturi Zagreba i Hrvatske.

I prva tiskana knjiga novije povijesti hrvatskoga tiskarstva, Vitezovićeva *Odiljenje Sigetsko*, 1836. tiskano je novom, Gajevom grafijom - slovima s dijakritičkim znakovima kako ih je bio predložio, prije Gaja, Pavao Ritter Vitezović. On, dakle, svojim političkim idejama, tiskanim djelima, jezičnim i grafičkim prijedlozima spaja različita vremenska razdoblja u jedno cijelo. Svojim je idejama bio prethodnikom onih kulturnih i povijesnih zbivanja kojima je, konačno, u političkoj zbilji uskrsnula Hrvatska - od 1700. preko 1835. do 1991. - Vitezovićeva je ideja neprestano u temeljima hrvatske državnosti.

PAVAO RITTER VITEZOVIĆ - BEGRÜNDER DER KROATISCHEN LANDESBUCHDRUCKEREI IN ZAGREB

Zusammenfassung

Pavao Ritter Vitezović war Schriftsteller, Dichter, Lexikograph, Vertreter seiner Stadt Senj im Parlament in Pressburg und Wien, Soldat, Kupferstecher, Buchdrucker und Herausgeber. Das kroatische Parlament ernannte ihn zum ersten Leiter der ersten kroatischen Landesbuchdruckerei, und in dieser Druckerei gab er seine Kalender und andere interessante Werke heraus. In Zagreb setzte er sich vielen Verleumdungen aus und zog sich nach Wien, wo er bis zu seinem Tod 1713 lebte.

Der Autor des Artikels beschreibt in kurzem Zügen die Abkunft und das Leben von diesem großen Mann, sowie seine schriftstellerische Tätigkeit, und betont, daß seine Werke seinen großen Patriotismus und seine Vision des freien und großen Kroatiens zeigen.